

Лазаренко В. О., м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОРОВИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ЗА ДОПОМОГОЮ КАРТОГРАФІЧНОЇ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НАРАТИВІВ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) висвітлюється як актуальна наукова проблема, що має декілька важливих соціально-психологічних та політико-психологічних аспектів дослідження, оскільки водночас торкається травматизації і переосмислення ідентичностей унаслідок переселення та збройного конфлікту – з одного боку, а з другого – формування у ВПО нових специфічних ідентичностей (наприклад, ідентифікація себе як представника “спільноти переселенців”). Отже, актуальність дослідження трансформацій ідентичностей внутрішньо переміщених осіб полягає як у важливості розкриття суті цього поняття для розуміння національної самосвідомості громадян, так і необхідності вивчення саме трансформаційних процесів, які відбуваються тут і зараз, доки конфлікт усе ще триває й істотно впливає на життя наших співгромадян. У контексті дослідження просторова ідентичність визначається як відчуття особою своєї належності до певного простору, що формується в процесі ідентифікації з певним місцем і з тими практиками, ритуалами та елементами досвіду, що усталилися в цьому конкретному місці. Метод ментального картографування розглядається як ефективний інструмент дослідження просторових ідентичностей, що має достатній потенціал, аби стати головним методом дослідження просторових соціальних ідентичностей ВПО. Зроблено висновки, що ментальні карти є достатньо візуалізованими, мають часову прив’язку та відкриту структуру, поєднують візуальні і вербальні способи комунікації, але водночас є валідним засобом дослідження ментальних репрезентацій простору і можуть стати ефективним засобом не тільки досліджень ідентичностей ВПО, а й засобом їх трансформацій завдяки рефлексивній роботі та переосмисленню досвіду в процесі інтерв’ювання.

Ключові слова: просторові наративи, внутрішньо переміщені особи, ідентичність, ментальне картографування, психологія простору.

Постановка проблеми. Ситуація збройного конфлікту, що триває в Україні вже протягом п’яти років, спричинила актуалізацію проблеми самовизначення мешканців нашої країни на державному та особистісному рівнях. Проблема соціальних ідентичностей українців набула ще більшої актуальності через активне переселення мешканців Донеччини та Луганщини в інші регіони країни. Саме внаслідок цього процесу у внутрішньо переміщених осіб (ВПО) виникла необхідність пошуку відповідей на запитання “хто я є?” і “що означає бути українцем/українкою?” в ситуації, коли потрібно робити вибір щодо зміни місця проживання та обирати

власне майбутнє. Паралельно із цим вибором внутрішньо переміщені особи стикаються з необхідністю відповідати на питання: “хто я?” і “звідки я?”, обираючи між варіантами на зразок “донецчанин”, “луганчанин”, “людина з Донбасу” чи більш узагальненими ідентичностями на кшталт “українець”, “російськомовний українець”, “не росіянин” тощо. Ще одним варіантом відповіді на питання про власну ідентичність є співвіднесення себе із ширшою спільнотою переселенців.

Проблема ідентичностей внутрішньо переміщених осіб має декілька важливих соціально-психологічних та політико-психологічних аспектів дослідження, оскільки водночас торкається травматизації та переосмислення ідентичностей внаслідок переселення та збройного конфлікту і формування у ВПО нових специфічних ідентичностей (наприклад, ідентифікація себе як представника “спільноти переселенців”).

У рамках нашого дослідження ми розуміємо *ідентичність* як багаторівневий системний конструкт, що формується внаслідок осмислення особою своєї належності до певної спільноти та суб’єктивного ставлення до цієї належності. Проте, на нашу думку, саме просторова ідентичність, тобто відчуття належності до певного місця та/або спільноти, що локалізована в цьому місці, потребує особливого розгляду в контексті досліджень наслідків переселення. Як показують актуальні дослідження (Gentile, 2015; Васютинський, 2017с; Титаренко, 2017, Wilson, 2016, Pikulicka-Wilczewska, & Uehling, 2017, Sasse, & Lackner, 2018; Блинова, 2017; Петровська, 2017), окрім загальної ідентичності “українці”, внутрішньо переміщені особи формують особливу ідентичність “переселенців” і тією чи іншою мірою зберігають ідентичність попереднього місця проживання. Саме тому у фокусі нашого дослідження – питання присвоєння простору, формування відчуття належності до простору і трансформації ідентичностей внутрішньо переміщених осіб. На нашу думку, формування просторових наративів може бути специфічною копінг-стратегією, що допомагає переселенцям перетворювати незнайомий простір на знайомий і, відповідно, ідентифікуватись із ним.

Травма переселення має просторовий характер, оскільки травматичні події трапилися в певному конкретному місці, а отже прив’язані до певної точки в просторі. Сам термін “переміщені” має корінь “-міст-” – тож, відповідно, просторовий аспект є одним із ключових для розуміння сенсу цього терміна. Проте, на нашу думку, найбільш важливим аспектом є не сам простір переселення як такий, а його суб’єктивне сприймання переміщеними особами та формування їхньої просторової ідентичності, тобто усвідомленого відчуття особою власної належності до певного простору. Одним з основних способів дослідження таких просторових ідентичностей є метод ментального картографування,

який був розроблений у царині географічних наук, проте наразі активно запозичується для проведення психологічних досліджень особливостей ідентифікації з простором (Roberts, 2016; Powell, 2010; Monmonier, 2018; Imani, & Tabaeian, 2012). Цей метод дає змогу отримати та дослідити просторові наративи переселенців, тобто їхні історії про місця, де вони жили і живуть зараз, та сенси переселення, засновані на їхньому безпосередньому досвіді.

Процес формування ідентичностей внутрішньо переміщених осіб наразі активно досліджують українські науковці (Kuznetsova, 2017; Васютинський, 2017а; Петровська, 2017; Горностай, 2012), проте його просторовий аспект усе ще вивчено недостатньо. На нашу думку, ментальне картографування може стати ефективним засобом дослідження трансформацій просторових ідентичностей ВПО, тож у контексті започаткованого нами дисертаційного дослідження ми плануємо вперше у вітчизняній соціальній психології застосувати цей метод для вивчення нарративних засобів трансформації ідентичності внутрішньо переміщених осіб. Таке дослідження доповнить актуальні дослідження стратегій адаптації спільноти (Васютинський, 2017b; Коробка, 2017; Блинова, 2017; Титаренко, 2017) і покаже, як саме особа зі спільноти ВПО суб'єктивно переживає досвід переселення.

Отже, підставами для дослідження трансформацій ідентичностей внутрішньо переміщених осіб будуть, з одного боку, важливість розкриття суті цього поняття для розуміння національної самосвідомості громадян, а з другого – актуальність вивчення саме трансформаційних процесів, які відбуваються тут і зараз, доки конфлікт ще триває та справляє вплив на життя наших співгромадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії людини і простору (англ. human – space relations) стала актуальною для науки в другій половині ХХ століття, коли з'явилися перші наукові розвідки на цю тему в царині філософії (Debord, 1957), географії та соціальних наук. Пізніше було сформовано основні положення теорій соціального конструювання простору (Lefebvre, & Nicholson-Smith, 1991), виділено основні форми та стадії ідентифікації із простором (Relph, 1980), описано та сформульовано поняття “належності” і “відчуженості від простору” (Bourdieu, 1977; Bruchansky, 2010; Abrams, & Hall, 2004). Протягом останніх десятиліть фокус уваги науковців перемістився на вивчення соціальних реалій та досвідів, які формують сенс місця і простору (Lang, & Sakdapolrak, 2015; Lewicka, 2008). Сучасний період позначився численними дослідженнями травматичних досвідів та їх відображення в просторі (Tumarkin, 2005; Belford, & Lahiri-Roy, 2018; Coddington, & Micieli-Voutsinas, 2017), а також міждисциплінарними дослідженнями міграції і переселення в контексті сприймання простору людиною (Brooks, &

Simpson, 2013; Boccagni, & Baldassar, 2015), детальним вивченням змісту поняття “дім” і його трансформацій під час вимушених та добровільних міграцій (Ewing, 2005; Grasseni, 2004; Svašek, 2008), побудовою просторових ідентичностей на постсоціалістичних теренах (Lewicka, 2008; Halbwachs, & Coser, 2008; Lazarenko, 2018; Sasse, & Lackner, 2018; Губеладзе, 2012).

Категорія місця відіграє ключову роль у розумінні переселення, адже здебільшого до переселенців з Донбасу застосовують термін “внутрішньо переміщені особи”, основна лексема якого є морфологічно спорідненою зі словом “місце”. Саме тому наше дослідження передбачає застосування методів, що лежать на перетині соціальної психології та соціальної географії, і зокрема методу ментального картографування.

Ментальне картографування як метод дослідження запропонував Г. Деборд 1957 року для визначення інтенсивності зв'язку особистості з точками в просторі (Debord, 1957). К. Лінч розробив процедуру дослідження на основі цього методу (Lynch, 1960) та виділив перші категорії аналізу створених карт, тоді як С. Мілгрем і Д. Жоделе обґрунтували значущість ментального картографування для психологічних досліджень (Milgram et al., 1976). Останніми десятиліттями метод застосовували для вивчення різних аспектів динаміки відносин між людиною і простором – від вивчення щоденних практик до гендерних студій та психології влади (Downs, & Stea, 1977; Gould, & White, 2012; Kitchin, & Dodge, 2007; Powell, 2010; Pocock, 1976; Saarinen, 1976; Wood, & Fels, 1992; Cosgrove, 2002, 1999; Crampton, & Krygier, 2006). Серед останніх розвідок особливо виділяється робота американського психолога Д. Гізекінга (Gieseeking, 2013), який провів дослідження ментальних репрезентацій елітних коледжів у їхніх випускниць та виділив 57 категорій аналізу ментальних карт, приділивши особливу увагу емоціям, закарбованим у таких картах.

Одним із найважливіших принципів ментального картографування, на думку А. Кампос-Дельгадо, є те, що цей метод дає змогу суб'єктові дослідження (респондентові) залишатись активним творцем своєї власної історії та відтворювати тільки ті сценарії, які він (чи вони) вважає(-ють) прийнятними (Campos-Delgado, 2018). Саме тому творення переселенцями ментальних карт може бути початковою точкою для пригадування і трансформації травматичних спогадів про переселення.

Тему перетворення травматичного простору минулого досліджували Е. Пратт (Pratt et al., 2017), Д. Дроздзевська (Drozdowski, 2015), Д. Коддінгтон (Coddington, & Micieli-Voutsinas, 2017), Т. Едкінс (Edkins, 2003) та інші дослідники. М. Тумаркін ввела термін “травмопростір” на позначення певного місця, що набуло свого значення внаслідок травматичних подій, які в ньому стались та безпосередньо

сприймаються як такі членами певної спільноти (Tumarkin, 2005). Травмопростір може сам по собі спричинювати певні реакції у людей, які з ним взаємодіють: хоч травма і є передусім індивідуальним психоемоційним станом, вона може спричинити загальну надчутливість у суспільстві, члени якого об'єднані спільними спогадами та ідентичностями.

Ментальні карти самі по собі можуть бути прямою ілюстрацією до концепції місця І. Туаня і Т. Кресвелла, які обстоювали позицію, що саме суб'єктивний досвід перетворює абстрактний простір на безпосереднє “місце” (Tuau, 2011, 1977; Cresswell, 2005). Цей процес дає змогу “привласнювати” простір через відображення повторюваних практик повсякденності.

Мета статі: обґрунтувати доцільність використання ментального картографування для вивчення ідентичностей внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні дослідники здебільшого сходяться на думці про розмежування понять “місце” і “простір”, розуміючи під останнім певну абстрактну концепцію, що існує незалежно від нашого досвіду, проте може містити в собі певні наративи, а під першим – процес, значенням якого є набутий у цьому місці досвід (Cresswell, 2005). Так, на думку І. Туаня, “простір – це рух, тоді як місця – лише певні зупинки під час цього руху” (Tuau, 2011, 1977). При цьому він виділяє три атрибути місця як такого:

- ідентичність місця, тобто можливість його виокремити і назвати;
- соціальні практики місця, що створюють його значення (наприклад, моління в храмі чи торгівля на ринку);
- сліди пам'яті про місце (наприклад, літературні твори про нього або зображення, малюнки цього місця).

Місце, згідно з А. Лефевром, це процес, сенс якому надає корпус людського досвіду (Lefebvre, & Nicholson-Smith, 1991). Відповідно, місцева ідентичність є культурною цінністю, яку поділяє спільнота, колективним розумінням соціальної ідентичності, сплетеної із символічним значенням місця. Процес творення місця передбачає постійне конструювання і трансформацію, тож місце є потенційно нестабільним і передбачає переміщення як фундаментальну частину досвіду. Події, що відбуваються в якомусь місці, своєю чергою, надають цьому місцю певного значення, яке й стає частиною соціальної ідентичності. Разом з тим одне й те саме місце може мати декілька значень та ідентичностей, що суперечать одне одному та змагаються між собою в одному просторі. І тільки якщо одне зі значень починає домінувати над іншими, місце має потенцію стати об'єктом місцевої ідентичності для локальної спільноти, що відчуватиме гармонію між значенням місця і матеріальною реальністю. Такий

гармонійний ландшафт буде частиною культурно обумовленого простору, який слугує підтримці соціального порядку. Індивідуальні переконання так само створюють культурні структури, що сприяють колективній ідентичності.

Місця зі свого боку є конкретними “організованими світами значень”, що характеризуються досвідом, емоціями та пам’яттю. Місце існує в минулому, теперішньому та майбутньому часах, тоді як простір може існувати тільки тут і зараз. Фактично категорія місця поєднує просторові й часові виміри, які й визначають специфічність того чи іншого місця. Проте, на думку М. Оже (Augé, 1995), паралельно з місцями існують і не-місця – певні ділянки простору, які не наповнюються сенсом навіть унаслідок досвіду, і це передбачено їхніми безпосередніми функціями. Так, вокзали, аеропорти й торговельні центри залишаються певними “транзитними” не-місцями, схожими між собою в різних куточках світу, так само як і типова панельна забудова радянських часів, що досі не сприймається як “місце” мешканцями великих і малих міст нашої країни.

Просторова ідентичність, тобто відчуття особою своєї належності до певного простору, формується як наслідок процесу ідентифікації з певним місцем і з тими практиками, ритуалами та елементами досвіду, що в них склались. Просторова ідентичність є соціальною за своєю природою, адже ототожнення особою себе з певним місцем чи простором невіддільне від ідентифікації з тою спільнотою, що “привласнює” собі це місце. Як стверджує Н. Ліч (Leach, 2002), простори громад – це певні території, які ними проголошені як свої (наприклад, соціально значущі місця пам’яті для локальних спільнот чи певні соціальні простори, як-от релігійні будівлі чи навіть парки, названі на честь певних діячів). Центральним принципом такого присвоєння є ритуалізоване повторення певних дій, які закарбовують те чи інше значення простору (наприклад, щорічні ритуали пам’яті жертв біля меморіалів). З позицій психоаналітичної теорії, повторення певного ритуалу є способом подолання травми, оскільки веде до нормалізації та узвичаєння травматичного досвіду (Титаренко, 2014), але також і сприяє створенню певної ідентичності у представників спільноти. Саме так і відбувається процес “присвоєння” та “означання” (демаркації) простору, який перетворюється на конкретне місце – зосередження проєкцій пам’яті та попередніх досвідів на матеріальні форми.

Унаслідок такої проєкції досвіду на простір формується групова просторова ідентичність спільноти, а її практики стосуються створення матеріальних та культурних цінностей, покликаних відокремлювати простір однієї спільноти від решти. На думку М. де Серто (Certeau, 2008), створення відчуття “належності” до простору виходить за межі звичайного наративу спільноти – адже, аби “присвоїти” місце, необхідно подолати відчуття відчуженості особи від простору та наповнити його певним

досвідом, що перетворить простір на місце. Таке відчуття не-належності та “безмісності” виникає тоді, коли особа не може встановити емоційний зв’язок із місцем через особливості самого місця, або у випадку, коли особа свідомо чи несвідомо відкидає такі емоційні зв’язки.

Оскільки наше дослідження ставить за мету саме вивчення ідентичностей переселенців, заснованих на їхньому безпосередньому досвіді, важливо розуміти, який саме досвід здатен перетворити простір на місце і як цей досвід співвідноситься з ментальними реперезентаціями рідних місць і поточного місця проживання.

Простір і місце (як унікальна маніфестація простору) є соціально і політично конструйованими. Простір уже не сприймається науковцями просто як пасивне тло, на якому відбуваються соціальні події, – і натомість, на думку С. Фрідман (Friedman, 1993), він стає значущим сам по собі як соціальний продукт і чинник змін, медіум для розвитку культури. Тож простір не є порожнім виміром, уздовж якого структуруються соціальні угруповання, і тому має розглядатись із позиції його впливу на конституювання систем взаємодії.

Зі свого боку кожний простір містить у собі вписані історії, засновані на тому, що відбулося безпосередньо в цьому просторі. Ці історії можуть бути як індивідуальними, так і колективними, і кожна з них поєднуватиме географічний (простір) та історичний (час) компоненти, створюючи єдину багатовимірну наративну структуру. Більше того, на думку Д. Боденхамера (Bodenhamer et al., 2015), такі наративи відобразатимуть цінності й культурні коди, наявні у численних політичних та соціальних настановленнях, що й створюють структуру суспільства. Наративи не тільки вписані в просторові об’єкти – фактично вони розташовані в просторі, і ми, як читачі, щоразу створюємо ментальні карти для того, щоб залишатися зорієнтованими в тому чи іншому наративному світі. Для людини природно організовувати простір, маючи власне тіло за точку відліку – саме тому мовленню властиво так багато слів, які дають нам змогу фізично орієнтуватись у наративному просторі, уявному чи реальному. Тож, переповідаючи будь-яку історію, ми так чи інакше задаватимемо просторові координати на кшталт “ліворуч”, “праворуч”, “попереду” чи “згори”, аби полегшити сприймання наративу потенційним читачем та залучити його в наративний простір.

Отже, спираючись на розглянуті вище положення наративної теорії, ми можемо стверджувати, що історії, які конструює особистість, завжди містять у собі відображення певного простору, і більшість наративів, які конструює особа, фокусуються не на абстрактній геометричній категорії простору, а саме на категорії місця, тобто конкретного вираження певного географічного простору. Саме в гуманітарних та соціальних науках наразі розвивається концепція місця як такого, що

впливає на життя особистості та спільноти. Категорія ідентичності, яка є визначальною для особистості, нерозривно пов'язана з тими місцями, які особистість може назвати “своїми”.

Метод ментального картографування. Ментальне картографування було започатковане як метод досліджень міського планування (Lynch, 1960) та розвивалося як засіб презентації того, як члени міського простору сприймають той ландшафт, що їх оточує (Powell, 2010). Разом з тим сучасні європейські та американські дослідники, зокрема, Д. Гізекінг (Gieseking, 2013), Г. Кітчін, Е. Додж (Kitchin, & Dodge, 2007) та інші, наполягають на тому, що використання намальованих від руки карт важливе передусім для отримання знань про колективне сприймання того чи іншого простору, а не як спосіб дослідження персональних уявлень про місце. Індивідуальні ментальні карти можуть водночас містити в собі емоційні переживання певних досвідів, що відбулись у конкретній точці простору, або безпосередньо відтворювати цей простір – у такому випадку його емоційне наповнення переноситиметься у вербалізований наратив.

Однією з модифікацій розробленого методу є, власне, запропоноване Д. Боденгамером “глибинне картографування” (Bodenhamer, 2015), яке дає достатньо деталізоване, мультимодальне зображення місця та всіх його елементів, включаючи людей, тварин та об'єкти, що в ньому існують і тому є невіддільними від контурів і ритмів повсякденного життя. Таке зображення – просторовий наратив – не просто фокусується на людях, що займають певне місце, а й охоплює дискурсивні та ідеологічні виміри місця, значення, сподівання і страхи його мешканців. Такі карти надають простору рефлексивного виміру, що бере до уваги, як саме залучені суб'єкти вибудовують свою ідентичність у просторі, базуючись на уяві та пам'яті. Відповідно, творення переселенцями ментальної карти простору, в якому вони жили до переселення, і того міського простору, в якому вони опинились, буде водночас точкою входу в процес інтерв'ювання, способом структурування наративного інтерв'ю і, власне, специфічним методом дослідження.

Ментальне картографування ілюструє, як простір освоюється через досвід та його наративізацію. Як зазначав М. де Серто (Certeau, 2008), сенс простору формується через практики, а їх повторення дає змогу подолати відчуженість. Таким чином, перетворення простору в наратив і є способом перетворити незнайоме на знайоме та сприяє формуванню просторової ідентичності.

У нашому дослідженні ми спиратимемося на підхід американського психолога Д. Гізекінга (Gieseking, 2013), який суттєво розвинув метод ментального картографування та запропонував 57 основних технік (способів інтерпретацій) та компонентів (елементів створення) аналізу

створюваних картографічних зображень, згрупувавши їх у чотири категорії. До першої категорії – “*механіки методу*” – будемо відносити ті аналітичні компоненти, які стосуватимуться відповідності намальованої карти означуваній реальності. До другої категорії, “*елементів малювання*”, належатимуть компоненти, які безпосередньо стосуватимуться процесу творення карти – її орієнтації в просторі, дотримання сторін світу, вироблення “*легенди*” карти та умовних зображень, визначеності семантики кольору тощо. Третя і четверта категорії стосуватимуться власне соціально-психологічних нюансів ментальних карт. Так, категорія “*наративів місця*” буде вказувати на фізичні, пригадувані або уявні, елементи місця, які будуть значущими для усвідомлення респондентами їхніх просторових ідентичностей, а категорія “*персоналізації*” стосуватиметься найбільш інтимного та емоційного досвіду взаємодії з конкретними місцями. Такий підхід дасть змогу відійти від типових для географії уявлень про масштаби, напрямки руху та співвідношення об’єктів та зосередитися на безпосередньому досвіді респондентів та їхньому осмисленні власного досвіду. Картографічний метод допоможе знизити напруженість в учасників дослідження та дасть їм змогу відчути власну суб’єктивність у процесі творення своєї просторово-картографічної історії.

У рамках нашого дослідження ми плануємо провести щонайменше 20 глибинних інтерв’ю з особами, які залишили своє місце проживання на Донбасі у 2014–2015 роках унаслідок збройного конфлікту й наразі проживають у Києві. Учасникам дослідження буде запропоновано створити дві ментальні карти: рідного міста і Києва – на папері стандартного формату А-3. Усім учасникам для створення мап буде надано набір із шести фломастерів базових кольорів. Щоб мінімізувати впливи середовища на перебіг процедури дослідження, усі інтерв’ю проводитимуться на нейтральних для дослідників та респондентів територіях, наприклад на відкритих терасах громадських закладів у публічному просторі.

Наративним імпульсом для інтерв’ю слугуватиме пропозиція створити ментальну карту рідного міста на Донбасі та розповісти свою історію про нього. Пропозиція створити ще одну карту міста теперішнього проживання (у нашому випадку – Києва) буде робитися після завершення роботи над першою із ментальних карт. Дизайн дослідження передбачає, що саме перехід від творення однієї карти до складання іншої буде точкою творення цілісної історії про життєвий досвід респондента, яка об’єднає минуле і теперішнє. Так, ментальне картографування слугуватиме точкою входу до процесу інтерв’ювання: з одного боку, воно полегшить розповідання життєвої історії, з другого – сфокусує розповідь саме на просторових наративах та їхніх основних елементах. Також ми припускаємо, що ментальне картографування як метод має не тільки дослідницький, а й терапевтичний потенціал для респондентів. Створення

двох самостійних карт також передбачає суттєву рефлексивну роботу самих респондентів: зокрема, можливість порівняти карту з умовного “минулого” із картою “теперішнього” має надати підстави для трансформації власних ідентичностей та переосмислення досвіду переселення.

Висновки. Формування ідентичностей внутрішньо переміщених осіб є актуальною дослідницькою проблемою, і чи не найактуальнішим аспектом дослідження новоутворених ідентичностей мають стати власне просторові ідентичності, які наразі не представлені як предмет наукових студій українських учених. Просторову ідентичність ми визначили як відчуття особою своєї належності до певного простору, яка формується внаслідок процесу ідентифікації з певним місцем та пов’язаними з ним практиками, ритуалами та елементами досвіду. Така просторова ідентичність є соціальною за своєю природою, адже ототожнення особою себе з певним місцем чи простором невіддільне від ідентифікації з тією спільнотою, що “привласнює” це місце.

Метод ментального картографування вже показав себе як ефективний інструмент дослідження просторових ідентичностей і має достатній потенціал, аби стати головним методом дослідження просторів соціальних ідентичностей ВПО. Ментальні карти є достатньо візуалізованими, мають часову прив’язку і відкрити структуру та поєднують візуальні й вербальні способи комунікації. Такі карти не претендують на абсолютну істинність чи об’єктивність, але натомість є валідним засобом дослідження ментальних репрезентацій простору. Вони є радше рамками для діалогу, а не безапеляційним твердженням, і тому можуть стати ефективним засобом не тільки досліджень ідентичностей ВПО, а й засобом їх трансформацій у ході рефлексивної роботи та переосмислення досвіду в процесі інтерв’ювання.

Список використаних джерел

- Блинова, О. Є. (2017). Соціально-психологічні чинники подолання кризи ідентичності вимушених мігрантів. В С. Д. Максименко, С. Б. Кузікова, & В. Л. Зливкова (Ред.), *Особистість як суб’єкт подолання кризових ситуацій: психологія, теорія і практика*. Кн. 2 (с. 162–180). Київ–Суми.
- Васютинський, В. О. (2017а). Імпліцитний зміст ставлення українців до війни на Донбасі. *Український психологічний журнал*, 3 (5), 42–53.
- Васютинський, В. О. (2017б). Індивідуальні і колективні стратегії адаптації мешканців міських громад до життя в період воєнного конфлікту. *Проблеми політичної психології*, 5 (19), 43–53.
- Васютинський, В. О. (2017с). Перспективи ціннісного порозуміння українців Сходу і Заходу в оцінках подій на Донбасі. *Український психологічний журнал*, (2), 7–18.
- Горностаї, П. П. (2012). Колективна травма і групова ідентичність. *Психологічні перспективи. Спеціальний випуск: Актуальні проблеми психології малих, середніх та великих груп*, (2), 89–95.

Губеладзе, І. Г. (2012). Модель трансформації соціальної ідентичності молоді в умовах міграції з сільської місцевості до міста. *Вісник Інституту розвитку дитини*, (26), 136–142.

Коробка, Л. М. (2017). Спільнота в умовах воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження психологічних стратегій адаптації. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 39 (42), 92–103.

Петровська, І. Р. (2017). До проблеми множинної громадянської ідентичності особистості. *Проблеми політичної психології*, 5 (19), 145–156.

Титаренко, Т. М. (2017). Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології*, 5 (19), 3–10.

Титаренко, Т. М., Кочубейник, О. М., & Черемних, К. О. (2014). *Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності*. Київ: Міленіум.

Abrams, J., & Hall, P. (2004). *Else/where: mapping*. University of Minnesota Design Institute.

Augé, M. (1995). *Non-places. Introduction to the anthropology of supermodernity*. London: Verso.

Belford, N., & Lahiri-Roy, R. (2018). (Re)negotiating transnational identities: Notions of “home” and “distanced intimacies”. *Emotion, Space and Society*. DOI: 10.1016/j.emospa.2018.11.004.

Bocagni, P., & Baldassar, L. (2015). Emotions on the move: Mapping the emergent field of emotion and migration. *Emotion, Space and Society*, 16, 73–80. DOI: 10.1016/j.emospa.2015.06.009.

Bodenhamer, D. J., Corrigan, J., & Harris, T. M. (Eds.) (2015). *Deep maps and spatial narratives*. Bloomington: Indiana University Press (The spatial humanities).

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. New York: Cambridge University Press (Cambridge studies in social and cultural anthropology, 16).

Brooks, A., & Simpson, R. (2013). *Emotions in Transmigration: Transformation, movement and identity*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Campos-Delgado, A. (2018). Counter-mapping migration: irregular migrants' stories through cognitive mapping. *Mobilities*, 13 (4), 488–504. DOI: 10.1080/17450101.2017.1421022.

Certeau, M. de (2008). *The practice of everyday life*. [Nachdr.]. Berkeley, Calif.: Univ. of California Press.

Coddington, K., & Micieli-Voutsinas, J. (2017). On trauma, geography, and mobility: Towards geographies of trauma. *Emotion, Space and Society*, 24, 52–56. DOI: 10.1016/j.emospa.2017.03.005.

Cosgrove, D. E. (2002, 1999). *Mappings*. London: Reaktion (Critical views).

Crampton, J. W., & Krygier, J. (2006). An introduction to critical cartography. *ACME: an International E-journal for Critical Geographies*, 4 (1), 11–33.

Cresswell, T. (2005). *Place. A short introduction*. Malden, MA: Blackwell Pub (Short introductions to geography).

Debord, G. (1997). One More Try if You Want to Be Situationists (The S. I. in and against Decomposition). *October*, 79, 85–89. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/778841>.

Downs, R. M., & Stea, D. (1977). *Maps in minds: Reflections on cognitive mapping*. HarperCollins Publishers.

- Drozdowski, D. (2015). Retrospective reflexivity: The residual and subliminal repercussions of researching war. *Emotion, Space and Society*, 17, 30–36. DOI: 10.1016/j.emospa.2015.03.004.
- Edkins, J. (2003). *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge University Press.
- Ewing, K. P. (2005). Immigrant identities and emotion. In C. Casco, & R. Edgerton (Eds.), *A companion to psychological anthropology: Modernity and psychocultural change* (pp. 225–240). Oxford: Blackwell.
- Friedman, S. S. (1993). Spatialization: A Strategy for Reading Narrative. *Narrative*, 1 (1), 12–23.
- Gentile, M. (2015). West oriented in the East-oriented Donbas: a political stratigraphy of geopolitical identity in Luhansk, Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 31 (3), 201–223.
- Gieseck, J. J. (2013). Where We Go From Here. *Qualitative Inquiry*, 19 (9), 712–724.
- Gould, P., & White, R. (2012). *Mental maps*. Routledge.
- Grasseni, C. (2004). Skilled Landscapes: Mapping Practices of Locality. In *Environ Plan D*, 22 (5), 699–717.
- Halbwachs, M., & Coser, L. A. (2008). *On collective memory*. [Nachdr.]. Chicago: University of Chicago Press (The Heritage of sociology).
- Imani, F., & Tabaeian, M. (2012). Recreating mental image with the aid of cognitive maps and its role in environmental perception. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 32, 53–62.
- Katchanovski, I. (2016). The Separatist War in Donbas: A Violent Break-up of Ukraine? *European Politics and Society*, 17 (4), 473–489. DOI: 10.1080/23745118.2016.1154131.
- Kitchin, R., & Dodge, M. (2007). Rethinking maps. *Progress in Human Geography*, 31 (3), 331–344. DOI: 10.1177/0309132507077082.
- Kuznetsova, I. (2017). *Three Years After Displacement: The Everyday Lives of Ukraine's IDPs. Preliminary Research Results*. Retrieved from <https://idpukraine.com>
- Lakomy, M. (2016). The Game of Ukraine: Conflict in Donbass as an Outcome of the Multilayered Rivalry. *Politeja*, 13 (45), 279–315. DOI: 10.12797/Politeja.13.2016.45.13.
- Lang, B., & Sakdapolrak, P. (2015). Violent place-making: How Kenya's post-election violence transforms a workers' settlement at Lake Naivasha. In *Political Geography*, 45, 67–78.
- Lazarenko, V. (2018). Conflict in Ukraine: multiplicity of narratives about the war and displacement. *European Politics and Society*, 5 (1), 1–17. DOI: 10.1080/23745118.2018.1552108.
- Leach, N. (2002). Belonging: Towards a Theory of Identification with Place. *Perspecta*, 33, 126. DOI: 10.2307/1567305.
- Lefebvre, H., & Nicholson-Smith, D. (1991). *The production of space*. Oxford Blackwell.
- Lewicka, M. (2008). Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology*, 28 (3), 209–231.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT press.

- Milgram, S., Jodelet, D., Proshansky, H., Ittelson, W., & Rivlin, L. (Eds.) (1976). *Environmental psychology: people and their physical settings*. In *Environmental psychology: people and their physical settings*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Monmonier, M. (2018). *How to lie with maps*. University of Chicago Press.
- Pikulicka-Wilczewska, A.ююю, & Uehling, G. L. (Eds.) (2017). *Migration and the Ukraine crisis. A two-country perspective*. Bristol, England: E-International Relations Publishing (E-IR edited collections).
- Pocock, D. C. D. (1976). Some Characteristics of Mental Maps: An Empirical Study. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1 (4), 493. DOI: 10.2307/621905.
- Powell, K. (2010). Making Sense of Place: Mapping as a Multisensory Research Method. *Qualitative Inquiry*, 16 (7), 539–555. DOI: 10.1177/1077800410372600.
- Pratt, G., Johnston, C., & Banta, V. (2017). Filipino migrant stories and trauma in the transnational field. *Emotion, Space and Society*, 24, 83–92. DOI: 10.1016/j.emospa.2015.09.002.
- Relph, E. (1980). *Place and placelessness*. London: Pion (Research in planning and design, 1).
- Roberts, L. (2016). Deep Mapping and Spatial Anthropology. *Humanities*, 5 (1), 5.
- Saarinen, T. F. (1976). *Environmental planning: perception and behavior*. Houghton Mifflin Boston.
- Sasse, G., & Lackner, A. (2018). War and identity: the case of the Donbas in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 34 (2-3), 139–157. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452209.
- Seamon, D., & Sowers, J. (2008). *Place and Placelessness*. Edward Relph.
- Сваљек, М. (2008). Who Cares? Families and Feelings in Movement. *Journal of Intercultural Studies*, 29 (3), 213–230. DOI: 10.1080/07256860802169170.
- Tuan, Yi. (1975). Images and Mental Maps. *Annals of the Association of American Geographers*, 65 (2), 205–213. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2562082>.
- Tumarkin, M. M. (2005). *Traumascapes. The power and fate of places transformed by tragedy*. Carlton, Vic.: Melbourne University Publishing.
- Wilson, A. (2016). The Donbas in 2014: Explaining Civil Conflict Perhaps, but not Civil War. *Europe-Asia Studies*, 68 (4), 631–652. DOI: 10.1080/09668136.2016.1176994.
- Wood, D., & Fels, J. (1992). *The power of maps*. Guilford Press.

References

- Blinova, O. Ye. (2017). Sotsialno-psykholohichni chynnyky podolannia kryzy identychnosti vymushenykh mihrantiv. In S. D. Maksymenko, S. B. Kuzikova, & V. L. Zlytkov (Ed.), *Osobystist yak subyekt podolannia kryzovykh sytuatsii: psykholohiia, teoriia i praktuka*. Vol. 2, pp. 162–180. Kyiv–Sumy. (in Ukrainian)
- Vasiutynskiy, V. O. (2017a). Implitsytnyi zmist stavlennia ukraintsiv do viiny na Donbasi [The implicit content of the attitude of Ukrainians towards the war in the Donbas]. *Ukrainskyi psykholohichni zhurnal*, 3 (5), 42–53. (in Ukrainian)
- Vasiutynskiy, V. O. (2017b). Indyvidualni i kolektyvni stratehii adaptatsii meshkantsiv miskykh hromad do zhyttia v period voiennoho konfliktu [Individual and

collective strategies of adaptation of urban communities dwellers to life in the period of a military conflict]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 5 (19), 43–53. (in Ukrainian)

Vasiutynskiy, V. O. (2017c). Perspektivy tsinnisnoho porozuminnia ukrayintsiv Skhodu i Zakhodu v otsinkakh podii na Donbasi [Prospects of value understanding of Ukrainians in the East and West in assessing the events in Donbas]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, (2), 7–18. (in Ukrainian)

Gornostay, P. P. (2012). Kolektyvna travma i hrupova identychnist [Collective trauma and group identity]. *Psykholohichni perspektyvy. Spetsialnyi vypusk: Aktualni problemy psykholohii malykh, serednykh ta velykykh hrup*, (2), 89–95. (in Ukrainian)

Gubeladze, I. G. (2012). Model transformatsii sotsialnoi identychnosti molodi v umovakh mihratsii iz silskoi mistsevosti do mista [Model of transformation of young people's social identity in the context of migratory migration from rural migrations to the city]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny*, (26), 136–142. (in Ukrainian)

Korobka, L. M. (2017). Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: teoretychni zasady doslidzhennia psykholohichnykh stratehii adaptatsii [Community in the context of an armed conflict: the theoretical basis for the study of psychological adaptation strategies]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 39 (42), 92–103. (in Ukrainian)

Petrovska, I. R. (2017). Do problemy mnozhynnoi hromadianskoi identychnosti osobystosti [To the problem of plural civic identity of the individual]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 5 (19), 145–156. (in Ukrainian)

Tytarenko, T. M. (2017). Osobystist pered vyklykamy viiny: psykholohichni naslidky travmatyzatsii [Personality in the face of war challenges: psychological consequences of traumatism]. *Problemy politychnoi psykholohii*, 5 (19), 3–10. (in Ukrainian)

Tytarenko, T. M., Kochubeynyk, O. M., & Cheremnykh, K. O. (2014). *Psykholohichni praktyky konstruiuvannia zhyttia v umovakh postmodernoї sotsialnosti*. Kyiv: Millenium. (in Ukrainian)

Abrams, J., & Hall, P. (2004). *Else/where: mapping*. University of Minnesota Design Institute.

Augé, M. (1995). *Non-places. Introduction to the anthropology of supermodernity*. London: Verso.

Belford, N., & Lahiri-Roy, R. (2018). (Re)negotiating transnational identities: Notions of “home” and “distanced intimacies”. *Emotion, Space and Society*. DOI: 10.1016/j.emospa.2018.11.004.

Boccagni, P., & Baldassar, L. (2015). Emotions on the move: Mapping the emergent field of emotion and migration. *Emotion, Space and Society*, 16, 73–80. DOI: 10.1016/j.emospa.2015.06.009.

Bodenhamer, D. J., Corrigan, J., & Harris, T. M. (Eds.) (2015). *Deep maps and spatial narratives*. Bloomington: Indiana University Press (The spatial humanities).

Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. New York: Cambridge University Press (Cambridge studies in social and cultural anthropology, 16).

Brooks, A., & Simpson, R. (2013). *Emotions in Transmigration: Transformation, movement and identity*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Campos-Delgado, A. (2018). Counter-mapping migration: irregular migrants' stories through cognitive mapping. *Mobilities*, 13 (4), 488–504. DOI: 10.1080/17450101.2017.1421022.

- Certeau, M. de (2008). *The practice of everyday life*. [Nachdr.]. Berkeley, Calif.: Univ. of California Press.
- Coddington, K., & Micieli-Voutsinas, J. (2017). On trauma, geography, and mobility: Towards geographies of trauma. *Emotion, Space and Society*, 24, 52–56. DOI: 10.1016/j.emospa.2017.03.005.
- Cosgrove, D. E. (2002, 1999). *Mappings*. London: Reaktion (Critical views).
- Crampton, J. W., & Krygier, J. (2006). An introduction to critical cartography. *ACME: an International E-journal for Critical Geographies*, 4 (1), 11–33.
- Cresswell, T. (2005). *Place. A short introduction*. Malden, MA: Blackwell Pub (Short introductions to geography).
- Debord, G. (1997). One More Try if You Want to Be Situationists (The S. I. in and against Decomposition). *October*, 79, 85–89. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/778841>.
- Downs, R. M., & Stea, D. (1977). *Maps in minds: Reflections on cognitive mapping*. HarperCollins Publishers.
- Drozdowski, D. (2015). Retrospective reflexivity: The residual and subliminal repercussions of researching war. *Emotion, Space and Society*, 17, 30–36. DOI: 10.1016/j.emospa.2015.03.004.
- Edkins, J. (2003). *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge University Press.
- Ewing, K. P. (2005). Immigrant identities and emotion. In C. Casco, & R. Edgerton (Eds.), *A companion to psychological anthropology: Modernity and psychocultural change* (pp. 225–240). Oxford: Blackwell.
- Friedman, S. S. (1993). Spatialization: A Strategy for Reading Narrative. *Narrative*, 1 (1), 12–23.
- Gentile, M. (2015). West oriented in the East-oriented Donbas: a political stratigraphy of geopolitical identity in Luhansk, Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 31 (3), 201–223.
- Gieseck, J. J. (2013). Where We Go From Here. *Qualitative Inquiry*, 19 (9), 712–724.
- Gould, P., & White, R. (2012). *Mental maps*. Routledge.
- Grasseni, C. (2004). Skilled Landscapes: Mapping Practices of Locality. In *Environ Plan D*, 22 (5), 699–717.
- Halbwachs, M., & Coser, L. A. (2008). *On collective memory*. [Nachdr.]. Chicago: University of Chicago Press (The Heritage of sociology).
- Imani, F., & Tabaeian, M. (2012). Recreating mental image with the aid of cognitive maps and its role in environmental perception. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 32, 53–62.
- Katchanovski, I. (2016). The Separatist War in Donbas: A Violent Break-up of Ukraine? *European Politics and Society*, 17 (4), 473–489. DOI: 10.1080/23745118.2016.1154131.
- Kitchin, R., & Dodge, M. (2007). Rethinking maps. *Progress in Human Geography*, 31 (3), 331–344. DOI: 10.1177/0309132507077082.
- Kuznetsova, I. (2017). *Three Years After Displacement: The Everyday Lives of Ukraine's IDPs. Preliminary Research Results*. Retrieved from <https://idpukraine.com>

- Lakomy, M. (2016). The Game of Ukraine: Conflict in Donbass as an Outcome of the Multilayered Rivalry. *Politeja*, 13 (45), 279–315. DOI: 10.12797/Politeja.13.2016.45.13.
- Lang, B., & Sakdapolrak, P. (2015). Violent place-making: How Kenya's post-election violence transforms a workers' settlement at Lake Naivasha. In *Political Geography*, 45, 67–78.
- Lazarenko, V. (2018). Conflict in Ukraine: multiplicity of narratives about the war and displacement. *European Politics and Society*, 5 (1), 1–17. DOI: 10.1080/23745118.2018.1552108.
- Leach, N. (2002). Belonging: Towards a Theory of Identification with Place. *Perspecta*, 33, 126. DOI: 10.2307/1567305.
- Lefebvre, H., & Nicholson-Smith, D. (1991). *The production of space*. Oxford Blackwell.
- Lewicka, M. (2008). Place attachment, place identity, and place memory: Restoring the forgotten city past. *Journal of Environmental Psychology*, 28 (3), 209–231.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT press.
- Milgram, S., Jodelet, D., Proshansky, H., Ittelson, W., & Rivlin, L. (Eds.) (1976). Environmental psychology: people and their physical settings. In *Environmental psychology: people and their physical settings*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Monmonier, M. (2018). *How to lie with maps*. University of Chicago Press.
- Pikulicka-Wilczewska, А.ююэ, & Uehling, G. L. (Eds.) (2017). *Migration and the Ukraine crisis. A two-country perspective*. Bristol, England: E-International Relations Publishing (E-IR edited collections).
- Pocock, D. C. D. (1976). Some Characteristics of Mental Maps: An Empirical Study. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1 (4), 493. DOI: 10.2307/621905.
- Powell, K. (2010). Making Sense of Place: Mapping as a Multisensory Research Method. *Qualitative Inquiry*, 16 (7), 539–555. DOI: 10.1177/1077800410372600.
- Pratt, G., Johnston, C., & Banta, V. (2017). Filipino migrant stories and trauma in the transnational field. *Emotion, Space and Society*, 24, 83–92. DOI: 10.1016/j.emospa.2015.09.002.
- Relph, E. (1980). *Place and placelessness*. London: Pion (Research in planning and design, 1).
- Roberts, L. (2016). Deep Mapping and Spatial Anthropology. *Humanities*, 5 (1), 5.
- Saarinен, T. F. (1976). *Environmental planning: perception and behavior*. Houghton Mifflin Boston.
- Sasse, G., & Lackner, A. (2018). War and identity: the case of the Donbas in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 34 (2-3), 139–157. DOI: 0.1080/1060586X.2018.1452209.
- Seamon, D., & Sowers, J. (2008). *Place and Placelessness*. Edward Relph.
- Svaљek, M. (2008). Who Cares? Families and Feelings in Movement. *Journal of Intercultural Studies*, 29 (3), 213–230. DOI: 10.1080/07256860802169170.
- Tuan, Yi. (1975). Images and Mental Maps. *Annals of the Association of American Geographers*, 65 (2), 205–213. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2562082>.
- Tumarkin, M. M. (2005). *Traumascapes. The power and fate of places transformed by tragedy*. Carlton, Vic.: Melbourne University Publishing.

Wilson, A. (2016). The Donbas in 2014: Explaining Civil Conflict Perhaps, but not Civil War. *Europe-Asia Studies*, 68 (4), 631–652. DOI: 10.1080/09668136.2016.1176994.

Wood, D., & Fels, J. (1992). *The power of maps*. Guilford Press.

Valeria O. Lazarenko. The study of spatial identities of the internally displaced persons by mapping of the place of residence narrative: problem definition

Transformation of identities of internally displaced persons (IDPs) is an important scientific problem, whose study has several important socio-psychological, political and psychological aspects. The problem simultaneously involves traumatization and rethinking of identity due to the resettlement and the armed conflict, on one hand, and development of the new specific identities of the IDPs on the other (for example, self-identification with a representative of the “IDPs community”). Therefore, the grounds for investigation of the transformation of identities of internally displaced persons involve both the importance of defining the concept in order to comprehend citizens’ national identity and the need to study the transformation processes occurring here and now in the conditions of the ongoing conflict, which affects fellow citizens’ lives. In the context of the study, spatial identity is defined as a feeling of one’s belonging to a certain environment, which is developed in the process of identification with a certain place and the practices, rituals and elements of experience well-established in this particular place. The method of mental mapping is considered an effective tool to study spatial identities. It has enough potential to become the main method of studying spatial social identities of IDPs. Mental maps are quite visualized. They have reference to time, an open structure, and combine visual and verbal methods of communication. At the same time, mental maps are a valid means of exploring spatial mental representations and can be not only an effective way of investigating IDP’s identities, but also a means of their transformation thanks to reflection and reframing one’s experience in the process of an interview.

Key words: spatial narratives, internally displaced persons, identity transformation, mental mapping, psychology of space.